

КЛАСИФІКАЦІЯ ОBOB'ЯЗКІВ ЗГІДНО ВЧЕННЯ САМУЕЛЯ ФОН ПУФЕНДОРФА

Попович Т.,

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ « Ужгородський національний університет»*

кандидат юридичних наук, доцент,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8333-3921>

Попович Т. Класифікація обов'язків згідно вчення Самуеля фон Пуфендорфа

Стаття присвячена окресленню та розкриттю змісту видової класифікації обов'язків згідно вчення Самуеля фон Пуфендорфа. Автором наголошується, що мислитель розподіляє обов'язки людини на різноманітні їх види, зокрема виділяє три їх групи: щодо Бога (зовнішнє та внутрішнє поклоніння), щодо себе (стосовно душі й стосовно тіла) та щодо інших людей (не завдавати шкоду іншим, ставитись до іншого як рівного собі, бути корисним для інших, наскільки це можливо). Окрім цього, вчений детально обґрунтовує роль низки інших обов'язків, що впливають з різних статусів (станів) та видів діяльності людини у соціумі і державі (обов'язки подружжя, батьків і дітей, щодо виконання договорів, стосовно власності, обов'язки людини в світлі використання мови та ін.).

У статті також звернено увагу на класифікацію філософом обов'язків громадянина. Так, Пуфендорф поділяє їх на дві групи: загальні та спеціальні. Загальними є такі обов'язки, що впливають із загального зобов'язання у підпорядкуванні громадянській (державній) владі, тоді як спеціальні – такі, що походять з окремих завдань і функцій, які суверен може покласти на певних осіб.

Автор приходять до висновку, що у цілому вчення Пуфендорфа про обов'язки – це спроба збудувати гармонійне суспільство на основі взаємних зобов'язань між людьми (членами соціуму), а також між громадянами та правителем, враховуючи поєднуваність задоволення індивідуальних та колективних інтересів. Апелюючи до сучасності, значимість цієї концепції полягає у тому, що воно дозволяє посилити акцент саме на обов'язку людини (а не її праві чи свободі), що, за умови його розгалуженого трактування та подальшої реалізації, дозволить збудувати гармонійні взаємовідносини між людьми в рамках державно організованого суспільства.

Ключові слова: обов'язок, обов'язки людини, види обов'язків людини.

Popovich T. The classification of obligations according to Samuel von Pufendorf's doctrine

The article is devoted to the delineation of the content of the classification of the category of obligations according to Samuel von Pufendorf's doctrine. The author emphasizes that the thinker divides human obligations into different types, in particular, distinguishes three groups: God (external and internal worship), self (soul and body) and other people (not to harm others, to treat to another as an equal, to be useful to others as much as possible). In addition, the scientist substantiates in detail the role of a number of other obligations arising from different statuses (states) and types of human activity in society and the state (obligations of husband and wife, parents and children, the implementation of contracts, property, human obligations in light of the use of language, etc.).

The article also draws attention to the classification of obligations as a citizen. Thus, Pufendorf divides them into two groups: general and special. General are those obligations that arise from the general duty to subordinate to the civil (state) authority, while special – those that arise from the tasks and functions that the sovereign may assign to certain persons.

Appealing to modernity, the significance of this concept is that it allows to strengthen the emphasis on the human obligations (and not on the rights or freedoms), which, subject to its extensive interpretation and further implementation, will build a harmonious relationship between people within state-organized society.

Key words: obligation, human obligations, types of human obligations.

Постановка проблеми. Вчення Самуеля фон Пуфендорфа являє собою один із різновидів доктрини про-світницького абсолютизму мислителів Нового часу, зокрема, Т. Гоббса, Г. Болінброка, Х. Томазія, Х. Вольфа та інших. Водночас, на думку В.С. Антипова, варіант його концепції, порівняно, до прикладу, з Т. Гоббсом, носив менш авторитарний характер. У Пуфендорфа суспільний договір має ознаки двостороннього, розширю-

ється перелік обов'язків монарха щодо народу. Так, при збереженні підкореності суверену, піддані зберігають право власності й свободу віросповідання [1, с. 87]. Рухаючись у системі юснатуралістичної теорії, Пуфендорф намагався узгодити суперечливі теорії у юриспруденції стосовно походження природного права, з одного боку, виходячи з природних інтересів і прагнення людей до об'єднання, а з іншого – волі Божої [2, с. 8], тому справедливо вважається засновником світської юридичної науки та доктрини природного права в Німеччині.

Слід відзначити, що вагомість праці Пуфендорфа «Про обов'язки людини і громадянина за природним правом» полягала, передусім, у тому, що вона користувалася значною популярністю у західноєвропейських університетах, а також за вказівкою Петра I в 1726 році була перекладена на російську мову, ставши в такий спосіб однією з опор російської юридичної науки початку XVIII ст. [3, с. 86]. Як відзначає Н.І. Малишева, ідеї Пуфендорфа були використані в природно-правовій легітимізції російського самодержавства, перед яким наприкінці XVII – поч. XVIII ст. стояли питання посилення державної влади [4, с. 16].

Стан опрацювання. До спадщини Пуфендорфа звертались такі відомі вчені-правознавці, як К. Неволін, П. Новгородцев, М. Коркунов, Г. Шершеневич. Окрім цього, дослідниками його юснатуралістичної концепції (в тому числі проблематики обов'язків) є також Й. Бакгаус, О. Гірке, Г. Денцер, А. Карась, Е. Курзенін, Н. Малишева, Л. Мамут, М. Патеї-Братасюк, М. Сальніков, Г. Фрамбах, С. Цурбухен та ін.

Метою статті є дослідження та здійснення аналізу особливостей видової класифікації обов'язків згідно вчення Самуеля фон Пуфендорфа.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням розробленої мислителем концепції про суть та природу обов'язків, Пуфендорф окреслює та характеризує різноманітні їх види. Перш за все, звернемо увагу на поділ обов'язків людини на три групи: щодо Бога, щодо самої себе та щодо інших людей [5, с. 37-38].

Обов'язки людини щодо Бога. Такі обов'язки, зазначає філософ, простежуються людиною природним розумом, і містять у собі два аспекти: 1) мати правильні уявлення про Бога; 2) чинити дії, які б відповідали Його волі [5, с. 39]. Перший аспект передбачає: по-перше, усвідомлення того, що Бог існує, будучи першим і вищим буттям, від якого залежить Всесвіт; по-друге, розуміння того, що Бог є творець Всесвіту; по-третє, сприйняття того, що Бог керує як усім світом, так і людським родом; по-четверте, визнання того, що жоден атрибут, який передбачає будь-яку недосконалість, не є сумісним із Богом [5, с. 39-42]. У свою чергу, другий аспект (практичний) у контексті обов'язків людини до Бога складається із внутрішнього та зовнішнього поклоніння Богу. Так, внутрішнє поклоніння включає у себе: вшанування Бога через усвідомлення Його сили і добра; любов до Нього як до дарувальника різних благ; надію на Нього як на того, від кого залежить будь-яка радість; прийняття Його волі, адже Бог усе творить задля добра; страх перед Богом як перед наймогутнішим; послух Богу як найкращому і найвеличнішому господареві й правителеві. Зовнішнє ж поклоніння Богу охоплює наступні аспекти: подяку Богові за кожне благо, отримане від Нього; прояви діями людини волі Бога, наскільки це можливо; святкування Його величі; молитва до Бога; говоріння про Бога з повагою та страхом перед Ним; публічні й відкриті поклоніння перед Богом; докладання зусиль для максимального дотримання законів природи [5, с. 42-43].

Обов'язки людини щодо самої себе. Пуфендорф пояснює, що підґрунтя цієї групи обов'язків міститься у тому, що людина народжується не для себе самої, але для того, аби Творця прославляти, не розгубити Його дарів, а також бути корисним для співдружності людей. На думку вченого, людина складається з тіла (має функцію слуги і знаряддя) і душі (виконує функцію правителя). Таким чином, людина покликана дбати як про тіло, так і про душу, але особливо про душу. Людина має розвинути в собі любов до обов'язку та добра [5, с. 46]. Обов'язки людини щодо її тіла передбачають, зокрема, зміцнення тілесних сил завдяки їжі та фізичним вправам, однак із дотриманням міри, стримуванням емоцій. Кожен з обов'язаний, переконаний мислитель, оберігати своє життя, що є даром Божим, і навіть у випадках прагнень до жертвності все ж залишати за собою домінуюче право на життя (коли має місце загроза).

Обов'язки щодо інших людей. Першим таким обов'язком Пуфендорф називає *не ображати інших (не завдавати шкоду іншим)*. Першість цього обов'язку полягає у його найбільшій значимості, адже, переконаний мислитель, без нього неможливе суспільне життя. Це заповідь миру між людьми. Розглядуваний обов'язок передбачає, передусім, заборону повністю або частково брати, псувати, пошкоджувати чи вилучати з чужого використання все, що є їхнім за законним титулом. Заборонені злочини, через які заподіюється шкода іншим. Окрім цього, на людину, яка заподіяла шкоду, покладається обов'язок (відповідальність) відшкодувати таку шкоду або виправити відповідне становище [5, с. 56-57]. Та особа, яка спричинила шкоду іншій без умислу щодо цього, повинна запропонувати їй відшкодування збитків і показати, що в її діях не було умислу. Тоді як особа, яка спричинила шкоду іншій зі злим умислом, зобов'язана не лише відшкодувати шкоду, але й проявити покаєння за свої дії та попросити прощення [5, с. 59-60]. За умови виконання таких дій особа демонструє прагнення до миру з іншими.

Другим із цієї групи обов'язків є *обов'язок ставитись до іншого як рівного собі, або як до людини*. Зазначена рівність, перш за все, має природне походження, зокрема, через те, що людина є творіння Боже. Водночас обов'язок культивувати суспільне життя лежить на кожному. І, незважаючи на природні відмінності між людьми, все ж очікування одне від одного залишаються однаковими. Окрім цього, додає Пуфендорф, з природної рівності людей випливає, що кожен не повинен вимагати для себе більше, ніж він дозволяє іншим. Так, кожен, хто бажає користуватися послугами інших, зобов'язаний сам бути корисним іншим. Подібно як той, хто вимагає, аби служили йому, сам зобов'язаний служити іншим [5, с. 61-62].

Третій обов'язок людини щодо інших полягає в тому, аби *бути корисною для інших, наскільки це можливо*. Подібні діяння корисності можуть мати два шляхи своєї реалізації: невизначений і визначений. Невизначений шлях означає, що людина розвиває свій розум і тіло, щоб стати джерелом корисних для інших дій, або робить якісь відкриття для покращення людського життя [5, с. 64]. Визначений же шлях передбачає надання корисних і нешкідливих послуг іншим без втрат, зусиль і клопотів для себе. Разом із тим, вищий прояв гуманності Пуфендорф вбачає у наданні чогось іншому, якщо це вимагає витрат і праці для нас, однак що залишається дуже корисним для отримувача й значно полегшує його потреби. В таких благодійних слід враховувати, щоб щедрість надавача не шкодила отримувачу, щоб допомогу отримувач той, хто справді на це заслуговує, а також враховувати потреби й можливості отримувача [5, с. 65]. Та особа, яка отримала допомогу чи послугу, повинна бути вдячною за це.

Окремо Пуфендорф у праці «Про обов'язки людини і громадянина за природним правом» визначає і пояснює низку обов'язків, які випливають з різних сфер діяльності людини та її різних статусів у соціумі та державі. Розглянемо деякі з них детальніше.

Обов'язки тих, хто домовляються між собою, на основі договорів. Вчений наголошує на необхідності людей домовлятися між собою, адже в такий спосіб обов'язки щодо одне одного можуть виконуватися частіше, а також відповідно до зафіксованих правил. Останні дають можливість визначити, що одна людина повинна чинити на користь іншої, що можна очікувати взамін і чого можна вимагати [5, с. 68-69]. Значимість договірних відносин проявляється у тому, що вони слугують свого роду формою вираження та закріплення моральних зобов'язань природного права через приватні дії індивідуально зобов'язуючих формулювань. Завдяки договору особа обмежує свою природну свободу здійснювати необмежений вибір, а, відповідно, й не обмежену жодними рамками дію [6, с. 46].

Підґрунтям належної реалізації таких обов'язків, зазначає мислитель, є вимога природного закону виконувати обіцянки та домовленості. Слід звернути увагу на відмінність між *обіцянкою* та *домовленістю* (*угодою*). Перша являє собою взяте людиною на себе зобов'язання щось вчинити, тобто це акт індивідуальний. Тоді як домовленість зводиться до взаємних зобов'язань, взятих на себе двома чи кількома людьми. При цьому обіцянки Пуфендорф розподіляє на недосконалі та досконалі. Недосконала обіцянка передбачає, з одного боку, намір людини бути зобов'язаною щось зробити, а з іншого – неможливість іншої людини вимагати виконання такого обов'язку. Відповідно, досконала обіцянка, попри намір людини бути зобов'язаною щось зробити, містить право іншого вимагати виконання взятого на себе обов'язку [5, с. 69-70].

Обов'язки людини в світлі використання мови. Обґрунтовуючи такий вид обов'язків, Пуфендорф відзначає корисність та необхідність мови для влаштування людського суспільства. Звідси виводиться головний обов'язок: не обманювати іншого засобами мови чи іншими знаками, які виражають почуття розуму. Він також передбачає вимогу використовувати загальноприйнятну мову, тобто вживати слова в звичному для них значенні. Окрім цього, слід висловлюватися таким чином, аби інший міг зрозуміти сенс наших суджень [5, с. 77-78].

Обов'язки, пов'язані з прийняттям присяги. Вони позначають повинність людини, зокрема, тієї, яка присягає, скласти присягу з благоговінням і ретельно її дотримуватися. У випадку ж порушення присяги людина перебуває під загрозою Божої кари, позбавляючись Його милосердя. Отже, присяга повинна складатися із та під страхом Божим. Головною вимогою, яка пред'являється до присяги, є її вчинення зі свідомим наміром [5, с. 80-81]. Присяга, слід зауважити, не створює нового обов'язку, але діє як додаткова сила для вже існуючого (основного) обов'язку. Присягаючись, людина усвідомлює, що в разі невиконання цього основного обов'язку, вона перебуватиме під загрозою Божого покарання. Пуфендорф додає також, що присяга не може стосуватися неможливого чи негідного. До прикладу, присяга не сплачувати борг буде апіорі нікчемною [5, с. 81-82].

Обов'язки, що випливають з володіння і панування над речами (власністю). Підставою для виділення такої групи обов'язків Пуфендорф називає волю Бога, який створив речі доступними для людей. При цьому в такому собі «первинному» стані людина діяла шляхом захоплення тих чи інших речей, роблячи їх своєю власністю. Пізніше, в процесі зростання чисельності людей, почав відбуватися розподіл речей на основі вза-

смих домовленостей [5, с. 84]. Перший і найважливіший обов'язок щодо власності передбачає, аби кожен давав можливість іншим спокійно насолоджуватись майном і жодним чином не намагався його зіпсувати, викрасти чи привласнити. В разі добросовісного отримання контролю над майном іншої особи, перший зобов'язується вжити заходів для повернення цього майна його власнику. Однак без наявності обов'язку для відновлення відповідного майна, за умови необхідності здійснення витрат на його утримання, особа має право вимагати справедливої за це компенсації [5, с. 90].

Обов'язки, що випливають зі шлюбу. Пуфендорф виходить із потреби наявності обов'язку укладення шлюбу. Саме в такому стані й можуть мати місце статеві зносини між членами подружжя для продовження людського роду. Водночас для того, щоб укласти шлюб, особа повинна володіти певними характеристиками, серед яких: вік, здатність народжувати, здатність утримувати сім'ю та ін. Виняток з цього обов'язку може стосуватися тих осіб, які здатні вести цнотливий усамітнений спосіб життя, але також за умови їх переконаності, що вони можуть принести більше користі людству чи країні без шлюбу [5, с. 120-121]. Укладенню шлюбу повинна передувати домовленість про взаємну вірність чоловіка і дружини. Відповідно обов'язками чоловіка в шлюбі є любити, підтримувати, керувати й захищати свою дружину, а дружини – любити й шанувати чоловіка, допомагати йому не лише в вихованні дітей, але й з домогосподарством. Обов'язки же обох із подружжя зводяться до того, щоб підтримувати одне одного навіть у нещасті, проявляти здоровий глузд і зберігати своєю поведінкою взаємну гармонію [5, с. 123].

Обов'язки батьків і дітей. Як стає зрозумілим, ця група обов'язків впливає з попередньої, адже Пуфендорф чітко відстоює народження дітей подружжям у шлюбі. Влада батьків над дітьми, вважає мислитель, походить, передусім, із природного закону, що покладає на батьків обов'язок турбуватися про дітей, але також із мовчазної згоди дітей. З практичного боку така влада встановлюється, коли батьки визнають дітей, годують їх і формують з них гідних членів суспільства. Попри рівність батька і матері щодо влади над дітьми, все ж перший має більше прав над дітьми як глава сім'ї [5, с. 124-125]. Таким чином, головний обов'язок батьків стосовно дітей полягає у тому, щоб належно їх виховувати (тіло і дух), аби вони в подальшому стали шанованими членами соціуму. Одночасно обов'язок дітей охоплює собою послух батькам (як внутрішній, так і зовнішній), служіння їм, неприйняття жодних важливих рішень без їх згоди і волі, а також терпляче ставлення до їх недоліків [5, с. 127-128].

Обов'язки людини як громадянина. Враховуючи ще трактування Аристотеля людини як політичної істоти, Пуфендорф вважає, що добрим громадянином є той, хто виконує накази правителів, всіма силами прагне суспільного блага й ставить приватне благо на друге місце; той, хто насправді переконаний, що ніщо для нього не є благом, якщо воно також не є благом для держави. Попри це мислитель визнає, що дуже мало людей насправді бажають відповідати таким вимогам, а тому більшість стримує страх покарання [5, с. 133]. У цілому ж в основі розуміння обов'язків людини як громадянина згідно з Пуфендорфом закладене існування влади однієї людини над іншою. У такий спосіб у руслі природно-правової теорії вченого протиставляється природний стан людини громадянському чи суспільно (державно) організованому. Природний стан людини є такий, де панує природна свобода, це стан природної незалежності, за якого людина нікому не підпорядковувалась, окрім Бога. Разом із тим, попри його переваги, первинний стан не міг ефективно забезпечити мир між людьми, в тому числі враховуючи їх самолюбство і жадібність. Переваги громадянського стану впливають з того, що він побудований на розумі, безпеці для кожного, а також захисті прав з боку суддів [3, с. 87]. Водночас, слід зауважити, що, на думку Пуфендорфа, суспільний договір являє собою не історичний факт, але ідею розуму, завдяки якому окремі індивіди поєднуються у стійке ціле, відмовившись певною мірою від природної свободи й наділивши обраного главу держави значними повноваженнями. Першим таким договором відбувається поєднання індивідів у суспільне ціле та встановлення форми правління, а другим – підкорення волі одного правителя. Завдяки цьому формується система взаємних зобов'язань правителя та індивіда [4, с. 10].

Обов'язки громадянина Пуфендорф розподіляє на дві групи: загальні та спеціальні. *Загальними* є такі обов'язки, що випливають із загального зобов'язання у підпорядкуванні громадянській (державній) владі, тоді як *спеціальні* – такі, що походять з окремих завдань і функцій, які суверен може покласти на певних осіб. Перші тривають допоки особа залишається громадянином певної держави, другі – допоки вона перебуває на посаді, з якої випливають обов'язки. У цілому ж громадянин зобов'язується вірністю, повагою й послухом керівникам своєї держави. Найдорожчим бажанням доброго громадянина стосовно держави, переконаний мислитель, має бути її безпека, він має докладати всіх зусиль свого розуму, аби розширити славу держави й збільшити її процвітання [5, с. 175]. Стосовно співгромадян особа зобов'язана жити з ними в мирі й дружбі, бути ввічливою і ставитись з повагою, не завдаючи неприємностей.

Висновки. Таким чином, у своїй юснатуралістичній концепції обов'язку С. Пуфендорф демонструє прагнення максимально широко обґрунтувати його значимість і роль, виходячи з задоволення інтересів колек-

тивного цілого (суспільства, держави, людства). Мислитель розподіляє обов'язки людини на різноманітні їх види, зокрема виділяє три їх групи: щодо Бога (зовнішнє та внутрішнє поклоніння), щодо себе (стосовно душі й стосовно тіла) та щодо інших людей (не завдавати шкоду іншим, ставитись до іншого як рівного собі, бути корисним для інших, наскільки це можливо). Окрім цього, мислитель детально обґрунтовує роль низки інших обов'язків, що впливають з різних статусів (станів) та видів діяльності людини у соціумі і державі (обов'язки подружжя, батьків і дітей, щодо виконання договорів, стосовно власності, обов'язки громадянина тощо). У цілому ж вчення Пуфендорфа про обов'язки – це спроба збудувати гармонійне суспільство на основі взаємних зобов'язань між людьми (членами соціуму), а також між громадянами та правителем, враховуючи поєднуваність задоволення індивідуальних та колективних інтересів. Апелюючи до сучасності, значимість цієї концепції полягає у тому, що воно дозволяє посилити акцент саме на обов'язку людини (а не її праві чи свободі), що, за умови його розгалуженого трактування та подальшої реалізації, дозволить збудувати гармонійні взаємовідносини між людьми в рамках державно організованого суспільства. Наголос на обов'язку людини й громадянина здатен по-новому продемонструвати значимість права, зокрема його надійність та ефективність.

Список використаних джерел:

1. Антипов В.С. Формирование доктрины просвещенного абсолютизма. *Метаморфозы истории*. 2015. № 6. С. 84-102.
2. Азнагулова Г.М. Рационалистическое учение о праве в немецком Просвещении. *Правовое государство: теория и практика*. 2019. № 1. С. 7-12.
3. Рождественська О.С. Самуель Пуфендорф та його вчення про обов'язки людини і громадянина. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Право*. 2011. Вип. 10. С. 85-88.
4. Малышева Н.И. Государство и индивид в политико-правовом учении Самуила Пуфендорфа: автореф. дисс. канд. юрид. наук; спец.: 12.00.01. СПб., 2005. 18 с.
5. Pufendorf S. *On the Duty of Man and Citizen According to Natural Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 183 p.
6. Курзенин Э.Б., Сальников В.П., Фомичев М.Н. Принцип «социабильности» личности в творчестве Самуэля Пуфендорфа. *Юридическая мысль*. 2015. № 4. С. 42-47.